

Az eszmélés évei (1921–1928)

A délvidéki magyarság megfélemlítése, fizikai, lelki és anyagi romlása lényegében 1921 végéig folytatódott. Teljes volt a jogbizonytalanság, a belgrádi kormány ugyanis – a nemzetközi szerződések mellőzésével – arra az álláspontra helyezkedett, hogy az opciós jog lejártáig, 1922. január 26-ig minden délvidéki magyarnak jogában áll a magyar állampolgárságot választani. Addig pedig jugoszláv állampolgárságot nem kaphat. Lényegében ex lex, azaz törvényen kívüli állapotban élt a magyarság. Egyes vezetők ellen koholt vádakkal politikai pereket indítottak. Különösen emlékezetes volt a Szabadkán dr. Vargha György, Ignác Gyula és társai ellen indított per, amelynek során az említettek behaltak a kínzásokba. A szabadkai rendőrség épületéből tucatjával dobták ki az agyonvert magyarokat, azt állítva, hogy az ablakokon át szökni akartak, és úgy haltak meg. Mégis akadtak olyan magyarok, akik a legkegyetlenebb években, a kíméletlen terror légkörében is – 1920–21-ben – titokban megkezdték a magyarság szervezését. Többnyire egykori magyar országgyűlési képviselők, Törley Bálint, dr. Várady Imre, dr. Kardos Samu, dr. Zalán Gyula, dr. Deák Leó, dr. Sántha György, dr. Strelitzky Dénes, dr. Nagy Ödön, dr. Falcione Árpád és mások, lassan kiforgalmják egy megalakítandó magyar párt politikai programját.

Közben, 1920. november 28-án, az országban alkotmányozó nemzetgyűlési választásokat tartottak – ezen a magyarság jogfosztottsága következtében nem vehetett részt –, és Horvátországban Stjepan Radić Parasztpártja elsőprő győzelmet aratott. Ennek következtében hamarosan kiéleződtek a délszláv állam keretében a szerbhorvát ellentétek, amelyek aztán eltartottak egészen Jugoszlávia 1941. évi felbomlásáig. A délvidéki magyarság körültekintő vezetői – jó érzéssel – nem a horvátokkal való szövetséget keresték a délvidéki magyarság politikai érdekképviseletének megszervezésekor. Más, jobb út kínálkozott erre. 1921 júniusában a kormányzóherceg, a régens ratifikálta a trianoni békeszerződést, majd 28-án a parlament megszavazza a hírhedt Vid-napi (vidovdáni) alkotmányt, amellyel a horvátok élesen szembefordultak. Ettől kezdve a délszláv állam központi kérdése a horvát szeparatizmus lett. Közben a magyarság vezető értelmiségiei kidolgozták egy magyar politikai párt programját, s alig három nappal az optálási jog letelte után, 1922. február 29-én a Szabadkán hétszáz ember részvételével megtartott gyűlésen megalakították az Országos Magyar Párt szabadkai helyi szervezetét.

A magyarság közérzetét ez idő tájt sajátos kettősség jellemezte: egyesek az aktivitás szükségességét hangoztatták, és azt, hogy a gazdasági és kulturális szervezkedés mellett

csak politikai harccal lehet kivívni a magyarság jogait, mások viszont a további politikai passzivitásra szavaztak, úgy vélvén, hogy az SHS-állam közszelleme még nem higgadt le, s újra teret kaphat a kisebbségekkel szembeni végtelen türelmetlenség. Utóbbiak szerint a magyarság ne politizáljon, „csak terjessze és erősítse a maga kultúráját”, a politika terén pedig azt a pártot támogassa, amelytől a legtöbb hasznot várhatja. A passzívizmus álláspontja Jugoszlávia szétzilált belpolitikai viszonyai között ésszerűnek tetszett, de miután a szerb pártok támogatásának gyanúja vette körül, hamarosan elvesztette a magyarság többségének rokonszenvét. Konceptiójának annál inkább sem volt valószínűs alapja, mivel a szerb, illetve horvát pártok az impériumváltozás óta különösen ellenségesen viselkedtek a kisebbségi magyarsággal szemben. A két magyar irányzat képviselői egy Szabadkán összehívott gyűlésen tisztázták a vitás kérdéseket és felhívást fogalmaztak meg a pártalakuló tanácskozásra.

Az Országos Magyar Párt megalakulása egyedüli lehetőség és ésszerű követelmény volt az adott helyzetben. Létrejött a szükséges szerb pártok magyarellenességének és a kisebbségi létfeltételek folytonos romlásának légkörében. Az SHS-állam által kényszerűségből elfogadott kisebbségvédelmi szerződés ugyanakkor nemzetközi jogi háttérrel nyújtott a magyarság szervezkedésének.

A szabadkai felhívás nyomán márciusban és áprilisban sorra alakulnak meg a Magyar Párt helyi szervezetei Zentán, Adán, Moholon, Bácsstopolyán, Magyarakanizsán, Zomborban, Nagybecskerekén és másutt. Először a városok, majd a járási székhelyek, végül a falvak lakosságát tömörítették a párt köré, a szervezkedés Bácskán és Bánáton kívül kiterjedt a Drávaszög, a Muraköz és Szlavónia magyarságára is. A hatóságok különféle eszközökkel igyekeztek megakadályozni a magyarság pártszervezését. Kiutasítással, a rokonaik elbocsátásával, házuk rekvirálásával, útlevelük bevonásával fenyegették meg a szervezőket és a Magyar Párt vezetőségét. Fenyegetéseiket sok esetben be is váltották, annak ellenére, hogy az alkotmány 14. cikkelye értelmében „A polgároknak egyesülési, gyülekezési és megbeszélési joguk van... A polgároknak jogukban áll egyesületeket alakítani oly célok elérésére, melyek a törvény szerint nem büntetendők.”

A délvidéki magyarság szervezkedésére felfigyelt az egész jugoszláviai sajtó. A zágrábiai azért üdvözölték, mert önálló alagra helyezkedett, s különféle ígéretések ellenében nem csatlakozott valamelyik szerb párthoz. A horvát pártvezér, Radić – akinek közeledését a magyarsághoz korábban elmarasztalták – nyíltan kijelentette: a magyarság kisebbségi jogainak kivívásánál számíthat nemcsak pártja, hanem a Belgrád-ellenes horvát blokk támogatására is. A kormányzó két szerb párt – a radikális, illetve a demokrata – sajtója különféle frázisokkal igyekezett maga mellé állítani a Magyar Pártot, mondván, az SHS-alkotmány nem ismer szláv és nem szláv, csak jugoszláv állampolgárokat.

Pašić kormányfő is szerette volna megnyerni a Magyar Párt támogatását. Ez persze nem volt véletlen: a muzulmán párt szarajevói kongresszusán úgy döntött, hogy kilép a kormányból és ellenzékbe vonul, a megmaradt radikális-demokrata koalíció pedig felbomlással fenyegetett. Ebben a helyzetben Pašić 1922. április 19-én magához kérte a

Magyar Párt küldöttségét, amelyet dr. Sántha György elnök és dr. Várady Imre, a bánáti magyarság vezére vezettek. A kormányfő arra kérte a magyarság vezetőit, hogy kívánásait emlékiratban fogalmazzák meg, és vázolják fel pártjuk programját. Egyúttal megígérte, hogy a magyarság sérelmeit hamarosan orvosolni fogja.

A Magyar Párt május 7-re Szabadkára hirdette meg alakuló közgyűlését, megtartását azonban a város főispánja (veliki župan) nem engedélyezte, azzal az indoklással, hogy a gyűlés zavarná az éppen Szabadka környékén tevékenykedő magyar-szerb határkiigazító bizottság munkáját. A párt vezetősége beleegyezett a halasztásba, és később Zentára hívta össze az alakuló közgyűlést, a párt programját pedig postán juttatta el Pašić kormányfőhöz 1922. augusztus 9-én. A programhoz csatolt kísérőlevélben a vezetőség felpanaszolja a magyarság sérelmeit és többek között leszögezi: „Mélységes megdöbbenéssel vettük tudomásul, hogy a választói névjegyzékek összeállítása alkalmával az összeíró hatóságok a belügyminisztérium egyenes utasítására – egyetlen bácskai járás kivételével – az egész Vajdaságban minden törvényes alap nélkül s az alkotmány rendelkezésének megsértésével nem vették fel, egynéhány magyar nemzetiségű államhivatalnoktól eltekintve, a magyar nemzetiségű polgárok tízezreit. A törvényes reklamálás és eljárás olyan nehéz és körülményes, hogy ennek igénybevételével lehetetlenség a magyar választók tízezreit választói joghoz juttatni és ezért, ha a törvényhozás speciális törvénnyel nem segít ezen az anomálián, az ez évben megtartandó önkormányzati és nemzetgyűlési választásokból a magyarság ismét ki lesz zárva.”¹

Az optálás határideje 1922. január 26-án lejárt, tehát a délvidéki magyarságnak ezidőben már törvényes választójoga volt, az akkor meghozott választói törvény titkos utasításának alkalmazásával mégis kizárták a magyarságot a névjegyzékből.

A Magyar Párt a Pašićnak elküldött memorandumában tizenöt fejezetben részletezte a magyarság sérelmeit. Konkrét esetekkel bizonyította, hogy a hatóságok akadályokat gördítettek a párt szervezése elé, megsértették az állampolgári egyenjogúság elvét. Külön fejezetben sorolta fel az állampolgárságról szóló törvényjavaslat hibáit, az állandó választói névjegyzékek összeállításának visszásságait, valamint a szabadságjogok megsértését és a politikai természetű sérelmeket. Szóvá tette a magyar társadalmi, szociális és kulturális egyesületek felfüggesztését és vagyonuk elvételét, valamint az anyanyelvhasználat korlátozását, az iskolaügy visszásságait, a vallásszabadság megsértését, s végül az agrárreform és az adórendszer magyarságot sújtó vonatkozásait. A memorandumot dr. Sántha György elnök és dr. Gráber László előadó írta alá.

Az Országos Magyar Párt alakuló nagygyűlésére 1922. szeptember 17-én Zentán került sor mintegy háromezer küldött és meghívott részvételével. A nagygyűlésen elfogadták a párt programját, amely kimondta: csak alkotmányos, törvényes eszközökkel küzdenek a kisebbségvédelmi szerződésben, illetve az alkotmányban a magyarságnak is biztosított jogok betartásáért, így az anyanyelvi oktatásért, az anyanyelv szabad használatáért, a betiltott, illetve felfüggesztett egyesületek, alapítványok munkájának újraen-

¹A jugoszláviai Magyar Párt...i. m. 19. l.; A párt működéséről bővebben: Šandor Mesaroš: Položaj Madjara u Vojvodini 1918–1919. Novi Sad, 1981. 137–184. l.

gedélyezéséért, a választójogi törvények diszkriminációs paragrafusainak megváltoztatásáért. Követelték továbbá az agrárreform és az adóprás megváltoztatását, valamint a közigazgatásban előforduló önkényeskedések megszüntetését.²

A program tehát lényegében a Pašičnak küldött memorandumban feltárt magyar sérelmek orvoslásának módjait dolgozta ki, illetve meghatározta a párt ezzel kapcsolatos célkitűzéseit, hangsúlyozván, hogy céljait „alkotmányos, törvényes eszközökkel” igyekszik elérni.

A Magyar Párt hivatalos megalakulása után csak néhány hónap volt hátra a parlamenti választásokig. A bonyolult és a választások közeledtével mindinkább eldurvuló politikai harcokban azonban a Magyar Párt elbizonytalanodott, és a növekvő hatósági nyomás alatt végül úgy döntött, hogy nem indul az 1923-as választásokon. Döntéséhez minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy egy bizalmas belügyminiszteri rendelet megtiltotta a kisebbségek névjegyzékbe rögzítését, meghosszabbítván az optálási határidőt július 26-ig. A Magyar Párt deklarálta a délvidéki magyarság egészének képviselőjeként lépett fel, valójában azonban két irányzat néha divergens törekvése mutatkozott meg működésében. Jobboldali szárnyának bázisát a magyar és nemzeti keresztény szellemű bácskai városok adták, az elsősorban szociális indíttatású baloldali szárnya pedig a Bánátban volt meghatározó. E körülmény igen gyakran akadályozta a párt tevékenységét, esetenként személyi torzalkodáshoz is vezetett. 1924 tavaszán úgy tetszett, mintha magára talált volna a párt – erélyesebben lépett fel a magyarság érdekvédelmében –, de csakhamar ismét ellehetetlenül a működése. Mi több, májusban feloszlatta a belügyminisztérium. Az indok: a párt állítólag magyarországi irredentákkal áll kapcsolatban. A vezetőségek elég gyorsan sikerül tisztáznia magát a koholt vádak alól, és a Davidović-kormány szeptember elején visszavonja a feloszlató rendeletet. A belgrádi kormány és a szerb nacionalista pártok azonban elérték céljukat. A szabadkai, a felsőbánáti, az újvidéki választókerületben önálló listával induló Magyar Párt egyetlen mandátumot sem tudott szerezni. (Ugyanakkor a német kisebbség pártja négy parlamenti helyet nyert a Vajdaságban.) A mintegy 65 ezer magyar szavazóból 20–25 ezren adták le voksukat, ebből 11 059-en szavaztak a Magyar Pártra. Jellemző volt a választásra, hogy „...a választói jogosultsággal bíró magyar nemzetiségű polgárok nagyobb részét nem vették fel a választói névjegyzékbe, sőt a felvetteknek is igen tekintélyes részét törölték. Egyedül Zentán 6 000 választót, vagyis majdnem az összes magyar választópolgárt megfosztották választói joguktól. A Magyar Párt vezetőségét néhány nappal a választások előtt becsukták, a párt gyűléseit nem engedélyezték, a párt hivatalos lapját, a 'Hirnap'-ot betiltották, a magyar urnaőröket lemondásra kényszerítették vagy bezárták.”³

A vereség hatására felvetődött a Magyar Párt és a győztes demokraták fúziójának lehetősége, a helyi elnökök többsége azonban továbbra is kitartott az önállóság mellett. A választási kudarc mindenestre önvizsgálatra készítette a párt vezetőségét, fel is tárta a

²A pártprogramról részletesen: Šandor Mesaroš: *Položaj Madjara...* i. m. 155–157. l.

³Fall Endre: *Jugoszlávia* i. m. 145. l.

vereség számos okát, ám a dolgok mélyéig szemléleti korlátai miatt képtelen volt lehatolni. Odáig tudniillik, hogy miért nem tudta a párt megfogalmazni, s természetesen képviselni is a délvidéki magyarság egészének érdekeit. „A rendkívül vékony értelmiségi és középosztálybeli rétegeket magában foglaló, zömmel parasztokból és munkásokból álló jugoszláviai magyar társadalom nem volt fogékony egy olyan párt programjára, amely kizárólag nemzeti-etnikai alapon ígért valamiféle alternatívát, a szociális kérdéseket pedig ugyancsak marginálisan kezelte. Mindezt olyan körülmények között, amikor a magyarokat eleve kizárták az agrárreform keretei közül. Az októbristákkal folytatott állandó harccal – akik viszont szociális és nemzetiségi kedvezmények fejében kizárólag a nagy pártok holdudvarában képzelték el a magyarok politikai jövőjét – éppen azokat a lehetséges csoportokat zárták ki a párt soraiból, akik fogékonyak voltak a szociális kérdések iránt. Mindez persze nem volt független attól sem, hogy a Magyar Pártban hegemon szerephez jutó csoportok túlságosan is azonosultak a hivatalos Magyarország konzervatív, szociális szempontból érzéketlen, kizárólag nemzeti sérelmekre építő tanácsaival.”⁴

A választási kudarc után a Magyar Párt szervezeteiben hosszú hónapokra megbénult az élet, a tagságon teljesen úrrá lett a levertség. 1926 júliusában Prokopy Imre, a Magyar Párt főtitkára felhívással fordul a magyar értelmiséghez a Délbácska c. újvidéki napilap útján: „Országunk magyarsága – írja egyebek között Prokopy – gazdasági és kulturális téren is határozott dekadenciában van, első teendőként tehát gazdasági, szociális, egészségügyi és közművelődési előadások egész sorozatát kell megszervezni.”⁵

1926 augusztusában megalakul az Országos Magyar Közművelődési Egyesület, hozzálatnak az egyleti élet megszervezéséhez, elkészítik az ország területén működő összes magyar olvasó-, könyvtár-, dal-, zene-, műkedvelői-, nő-, leány-, ifjúsági és legényegyesületek és -körök, kaszinók, ipartestületek és gazdakörök pontos leltárát. Fontos gyakorlati lépéseket is tett a Magyar Párt ezekben az években, jogvédő irodát nyitott az üldözött magyar tisztviselők, tanárok, továbbá a nyugdíj nélküli vasutasok és postások megsegítésére.

Az állandó hatósági nyomás következtében a Magyar Párt az első jelentős eredményt csak az 1927. január 23-án megtartott tartománygyűlési választásokon érte el, amikor tíz mandátumot szerzett. A párt választási egyezsége kötött a Radikális Párttal, és számos településen létrejöttek a helyi pártszervek. A parlamenti választási kampány ismét balkáni módszerekkel folyt, a hatóságok és a szerb nacionalisták több helyütt is bántalmazták a magyarság vezetőit, például Bácsföldváron, Szenttamáson, a becsei járásban pedig valóságos terrorhullám söpört végig. A szeptember 27-én megtartott skupština (parlamenti) választásokon a Magyar Párt fennállásának ötödik évében két képviselő – dr. Várady Imre és dr. Strelitzky Dénes – madátumot szerzett és bekerült a belgrádi parlamentbe. Az eredmény igen szerény, ahhoz képest, hogy a délvidéki magyarságot számaránya szerint 12–13 mandátuma illette volna meg. Sokkal eredmé-

⁴A. Sajti Enikő: Nemzettudat, jugoszlávizmus... i. m. 101. l.

⁵Hornyik Miklós: A Délbácska... i. m. 102. l.

nyesebben szerepelt a párt a november 6-i községi választásokon, amikor Bácska területén 442 mandátumot szerzett. Hiába választotta meg azonban a magyarság maga a képviselőtestületi tagjait, „...a szerb hatóságok elgáncsolták a magyar községek képviselőtestületeinek megalakulását, és a magyar tisztviselők megválasztását a felettes szerb hatóságok igen sok esetben megsemmisítették. A magyar községi jegyzők megválasztását azzal az indoklással semmisítették meg, hogy nem bírják az állam nyelvét. A zombori választókerületben például mind a tizenegy megválasztott magyar nemzetiségű jegyzőt megfosztották állásától. A két utolsó jegyzőt – mindössze csak hat volt – 1929 elején eltávolították állásaikból.”⁶ Ennek ellenére a magyarság több község vezetésében abszolút többségbe került. Ha a szerb felettes hatóságokkal vívott folytonos hadakozás árán is, egyes helyeken sikerült megóvnia, gyarapítania és a magyar lakosság hasznára fordítania a községi vagyont.

A Magyar Pártot működése idején több ízben megkörnyékezte Stjepan Radić, a Horvát Parasztpárt elnöke, és demagóg ígéretekkel igyekezett rávenni vezetőségét az együttműködésre. A Magyar Párt azonban, okulva a radikálisokkal kötött egyezmény következményeiből, úgy döntött, hogy önállóan indul a legközelebbi parlamenti választásokon. Az így megválasztott magyar képviselők ugyanis – vélte a vezetőség – sokkal eredményesebben és következetesebben képviselhetik a délvidéki magyarság érdekeit. 1928-ban végre a Magyar Párt programja lassan a magyarság egésze érdekeinek megfelelően kezd alakulni. A párt harcot indít a földreformmal kapcsolatos sérelmes intézkedések, illetve a népiskolai törvényjavaslat ellen. Novemberben a parlamentben dr. Strelitzky Dénes tiltakozik az elemi iskolákról szóló törvényjavaslat ellen, amely a magyar kisebbség létét és jövőjét veszélyezteti és ellentétben áll a békeszerződéssel. A Magyar Párt két képviselője a törvényjavaslatot nem szavazta meg, s ugyanakkor kénytelen volt levonni konzekvenciáját a radikális párttal szemben. Az utóbbi ugyanis a paktum értelmében ígéretet tett arra, hogy támogatja a magyar iskolaügyet. 1928-ra már jól kitapintható volt, hogy a Magyar Párt egyre hatékonyabban vállalta fel a magyarság sorsát, érdekvédelmét, s annak – a Délbácska c. lap szerint – „egyetlen összefoglaló politikai szervé”-vé vált.

Tekintsük most át, miként alakult a délvidéki magyarság gazdasági helyzete az 1921 és 1928 közötti esztendőkből? Anyagi létét alapvetően meghatározta a már említett agrárreform, amelyet azonban sem nemzetgazdasági, sem jogi értelemben nem tekinthetünk igazi agrárreformnak. Az új délszláv állam ugyan elvette és felosztotta a földet, kisajátította a tulajdonjogot, de törvénnyel nem szentesítette eljárását. Nem kártalanította a volt birtokosokat. Ezért inkább földelvételelről, földosztásról beszélhetünk, illetve ideiglenes agrárintézkedésekről és *nem reformról*. Csak agrárrendeletekről szólhatunk, amelyeket utólag, visszamenő hatállyal emelt törvényerőre a szerb parlament. Ez az ideiglenesség aztán teljes jogbizonytalanságnak lett forrása, ami viszont az újonnan földhöz jutottaknak is jelentős kárt, számos nehézséget okozott. Az 1919-ben elkezdett

⁶Fall Endre: Jugoszlávia... i. m. 155. l.

földreformot 1923 végére fejezték be, s a következő évben végleg lezárultak a fölösztatható birtokok aktái. A Vajdaságban ezidőben összesen 405 345 olyan földigénylőt tartottak nyilván, akinek egyáltalán nem volt földje. „Nemzetiségi megoszlás szerint itt szerbhorvát földigénylő volt 106 337, magyar 147 003, német 75 623 és egyéb nemzetiség 76 382. Látható ezekből, hogy 299 008 nem szláv nincstelen maradt föld nélkül, hogy egy talpalatnyi földet is kapott volna.”⁷

A magyarságot és a többi nemzeti kisebbséget az agrárreform nemcsak azzal sújtotta, hogy teljesen kizárta őket a földosztásból, hanem azzal is, hogy azokat a magyar és német nagybirtokokat osztotta fel, amelyeken a földnélküli magyar és más nemzetiségű nincstelenek eddig állandó béresként vagy napszámosként dolgoztak. Ezek most kérésüktől megfosztva tízezrével váltak földönfutókká családtagjaikkal együtt. Egy részük nyomorán enyhített valamelyest a magyarság közadakozása, de százak voltak kénytelenek kivándorolni Argentínába és Brazíliába. A Vajdaságban „földhöz jutott összesen: 205 805 szláv földigénylő, akik szám szerint 531 252 katastrális (hold) földet kaptak. Ezek közül 185 344 volt a szerbhorvát helyi igénylő, 17 780 volt a Dél-Szerbiából és a Likából felhozott szerb dobrovoljác, akik összesen 149 036 katastrális holdat kaptak a Bácskában, Bácsánban, Baranyában és a Szerémségben. Telepesek pedig, akik ugyancsak Dél-Szerbiából származnak, 2571-en jutottak itt, Jugoszlávia 'északi határán' 20 747 holdhoz. Későbbi adatok szerint ezek a szláv igénylők az agrárreform jóvoltából összesen 557 202 katastrális holdat kaptak.”⁸ A szerb kormány a húszas évek derekáig a Bácskában 16, a Bácsánban 18, a Szerémségben 6 dobrovoljác telepes községet létesített a magyar és német községek között.

1925-ben már jelentkeztek a gazdasági válság jelei. A dinár árfolyama igen magas szinten állandósult, s az alacsony búzaárak miatt a parasztok nem tudták visszafizetni az előző években felvett kölcsöneiket. A helyzeten az éppencsak megindult szövetkezeti mozgalom sem tudott változtatni. A kereskedelem visszaesett, a földművelők vásárlóképeségére berendezkedett vajdasági iparvállalatok kezdték leépíteni dolgozóik létszámát, helyenként bezárták kapuikat.

A mindenkori belgrádi kormány az egyes országrészek között fennálló különbségek csökkentésére, illetve kiegyenlítésére törekedett. Ezt elsősorban úgy érte el, hogy Szerbiát az újonnan szerzett területek mezőgazdaságának, iparának és kereskedelmének tönkretételével igyekezett előnyösebb helyzetbe hozni. Jellemző, hogy Szerbiában és Montenegróban még a húszas évek végén is több százezer faekét használtak, ugyanakkor a Magyarországtól elcsatolt délvidéki területeken fejlett mezőgazdálkodás folyt gépekkel, magnemesítő állomásokkal, feldolgozó agrárüzemekkel stb. Ezt elsősorban az agrárreform tette tönkre. „Amíg például a szerémségi és a vajdasági nagybirtok-mavadványokon az 1927. évben kb. 11–13 q búza termett katastrális holdanként, addig az agrárigénylők szomszédos parcelláin összesen 2–4 q termett... a termelésben beállott

⁷Berkes József: A jugoszláv agrárreform és a magyar kisebbség = Magyar Szemle, 1928. május, 51. l.

⁸U. o.

csökkenés nagy veszteséget okozott az államnak s ez a veszteség évenként 700 millió dinárnyi összeget tett ki.”⁹

Az újjvidéki Vajdasági Munkáskamara 1927–28. évi jelentésében hivatalos statisztikai adatokkal mutatta be a Vajdaság szociális és gazdasági leromlását. A vajdasági ipar termelésének csökkenése következtében a veszteség 1921 és 1927 között elérte a 6 milliárd 158 millió dinárt. Ebben jelentősen közrejátszott a jugoszláv hitelpolitika, amelynek legfontosabb célja Szerbia erősítése, az újonnan szerzett tartományok gyengítése volt. A gazdasági élet hanyatlását a magas adóztatás is siettette. „Szerbiában 1928-ban az adó összege a lakosok számához arányítva fejenként csak 554 dinárt tett ki, míg a Vajdaságban ez az összeg 1846 dinárra emelkedett, de azt még növelték a Vajdaságban különösen magas összegben megállapított különböző községi adók is. A magyar népi csoport nemzeti vagyonában ugyancsak fontos szerepet játszó *ipar és kereskedelem* letörésére a vajdasági ipart és kereskedelmet, a többi területekhez mérten, négyszeres adóval sújtották... Az érvényben volt rendelkezések alapján, állami szállításokban magyar ember nem vehetett részt, pedig az általános gazdasági krízisben hosszú ideig csak az állam képviselt jelentősebb vásárlóerőt. Majdnem totális volt a pénzügyi téren a magyarság kiszorítása, mert a *168 bankot és pénzügyintézetet, amelyek a magyar időben működtek, a szerbek vagy megszüntették, vagy szerb bankokba való beolvadásra kényszerítették*. Ugyanez a sors jutott osztályrészül a magyar *szövetkezeteknek is*, hivatalos szerb jelentés szerint a *régebben működő 230 magyar szövetkezetből csak 17 maradt meg*. Külön intézkedésekkel zárták ki a magyar népi csoport tagjait az ipari és kereskedelmi életből, hogy helyet teremtsenek a szerbeknek. A magyar vállalatokra nyomást gyakoroltak, hogy *magyar alkalmazottaikat szerbekkel cseréljék fel*. Az agrárhitelek szétszétlásánál, a szerb telepések kivételével, a Vajdaságnak semmit sem juttattak.”¹⁰

Az agrárreform ellentmondásossága egész tárgyalt korszakunkban kedvezőtlenül befolyásolta a mezőgazdaság helyzetét. A szakemberek felismerték ezt, s javaslatokat is készítettek a bajok orvoslására. Halbrohr Mór, Szabadkán élő királyi törvényszéki gazdasági szakértő például mindenféle politikától és pártkérdéstől mentes, szigorú agrárrevíziót sürgetett, indítványát azonban elnyelte a balkáni bürokrácia.¹¹

A Drávaszögben a megszálló hatóságok már 1919-ben megkezdték az agrárreformot, amikor is minden 300 hektárnál (500 katasztrális hold) nagyobb birtokot igénybe vettek. Habsburg Frigyes főherceg itteni óriási birtokát azonban nem osztották fel, hanem mint ellenséges dinasztia kezén lévő uradalmat – a nemzetközi jog teljes semmibevételével – nemzeti ajándékként a Karadjordjević-dinasztiának adományozta a skupština.

A Duna és a Dráva által közrefogott Dél-Baranya, vagyis a Drávaszög gazdasági élete teljesen Pécsre volt utalva, az itteni kisközségek lakói a Baranya vármegyei székhelyen értékesítették áruikat. Ezek az iparosok, kistermelők a terület elcsatolásával

⁹Fall Endre: Jugoszlávia... i. m. 86. l.

¹⁰Nyigri Imre i. m. 329. l., Šandor Mesaroš: i. m. 100–101. l.

¹¹Halbrohr Mór: A Vajdaság gyakorlati agrárreformja. Subotica, 1925. Minerva Nyomda és Lapkiadó Rt. 23. l.

hozzáférhető piac híján hamarosan tönkrementek. A hatóságok Bellyén és környékén a volt főhercegi birtokon – az elszakított terület egynegyedén – állami uradalmat létesítettek, hogy munkaalkalmat teremtsenek a drávaszögi lakosságnak. Ezzel azonban az itt élő magyarság helyzetét rontották, ugyanis az uradalom jövedelmező állásait szerbeknek juttatták, a magyarokat legfeljebb gazdasági cselédeknek alkalmazták. Az uradalom területe 86 ezer katasztrális hold volt. Egyik fele – egyenlő arányban – szántó, illetve erdő volt, egynegyedét pedig legelőként használták. A bellyei birtokon több jelentős mezőgazdasági ipartelep működött, így cukor-, illetve szalámigyár, gőzfűrés, tejtermékgyár, valamint több kis- és középüzem. A birtok tőkéje meghaladta az egymilliárd dinárt, az állandóan foglalkoztatott tisztviselők és munkások száma háromezer körüli volt, idényenként meghaladta az ötezret. A két világháború közötti időszakban a bellyei uradalom a jugoszláv mezőgazdaság egyik legjelentősebb központja volt.

A Muraközben és a Muravidéken élő magyarság a megszállással katasztrofális helyzetbe került, értelmisége az uralomváltozás elől elköltözött Magyarországra. Maradtak az egyszerű falusi földművelők, az alig néhány hektáron gazdálkodó szegényparasztok. A területen semmilyen ipari üzem nem volt, a falusi parasztok valóban csak a „mindennapi” tudták megtermelni. A hatóságok a bevonulás után rövid idő alatt megszüntették a magyar iskolákat, a sajtót. 1918 és 1941 között semmiféle önálló magyar politikai, társadalmi vagy művelődési szervezet működését nem engedélyezték. A határ mentén a huszonhat magyarlakta település veszélyérzetet keltett a hatóságokban, ugyanis Vas és Zala vármegye erőiesen tiltakozott déli járásainak elszakítása ellen, és népszavazási mozgalmat kezdeményezett. A szlovén és a jugoszláv hatalom jól tudta, hogy egy esetleges referendum esetén – ugyanúgy, mint a közeli Karintiában – itt is vereséget szenvedne. „Ilyen állapotok közepette született meg az a gondolat, hogy a határmenti falvakba kolonistákat telepítsenek, mégpedig a szlovén tenger mellékről, azokat, akiket a Rappal-féle szerződés miatt megfosztottak a saját földjüktől, vagy pedig a fasisztaellenes tevékenységük miatt ki kellett költözniük. A telepítés ily módon egybeesett az agrárreform végrehajtásával, s főleg a jugoszláv politikai érdekeket szolgálta, meg azt, hogy 'javítson' a határmenti falvak lakóinak nemzeti összetételén. Így az agrárreform keretében hat határmenti faluban még hat kolónia is létesült, amelybe telepéseket hoztak, és ezzel csökkent az a lehetőség, hogy a földosztásra szánt urasági földeket az itt élő magyarok kapják.”¹²

A mezőgazdasági miniszter 1921-ben, illetve 1922-ben kiadott rendeleteivel megtiltotta, hogy a nem szláv nemzetiségűek földet kapjanak. A Muravidéken Esterházy gróf itteni birtokát államosították és Benicán, Petesházán, Pincén, Kámaházán, Hidvégen, Hosszúfaluban és Gyertyánosban több mint 8 ezer hektárt a tenger melléki Goricából, illetve a karszt-vidékről felhozott telepések között osztottak fel. A későbbi telepések is többnyire Isztriából és a tenger mellékről érkeztek. 1924-ben boszniai „hadi önkéntesek” kaptak földet Kámaházán. A telepéseknek egységesen öt-öt hektárt adományoztak,

¹²Metka Fujs i. m. 156. l.

gazdasági épületeket, termelőeszközöket azonban nem. Ezért sokan hamarosan otthagyták a földet, annál is inkább, mert 1923-ban mezőgazdasági miniszteri rendelet kötelezte a telepeseket, hogy három éven belül házat és gazdasági épületet kell emelniük, amire ezek önerőből nem voltak képesek. A volt Esterházy-uradalom birtokaira összesen 278 családot (1473 személyt) telepítettek, amivel alapvetően megváltoztatták az említett magyar falvak nemzetiségi összetételét. Erre jó példa Pince község; az 1921. évi jugoszláv népszámlálás szerint 446 magyar és 1 szlovén lakosa volt, a hatósági intézkedések folytán pedig 227 szlovént telepítettek ide.

A muravidéki magyarság a húszas évek elejére-közepére tovább szegényedett, s egy része a kivándorlásban keresett megoldást súlyos helyzetére. Elsősorban a fiatalok vettek kezükbe vándorbotot, s az első világháború előtt már kivándorolt rokonaik segítségével – meghívólevelével – keltek útra Észak-Amerika és Kanada földjére. „Dél-Amerika egyes államai viszont éppen ekkortájt kezdtek telepítést. Göntérháza, Radamos, Dobronak térségében két hajóstársaság is terjesztett olyan többnyelvű röplapokat, melyek kecsegtető ajánlásokat tartalmaztak a letelepedni szándékozók részére. A kámaházi Dancs családnál pl. egy 1926. évi kalendáriumot találtam, mely a brazíliai Sao Paulo kávéültetvényeire toboroz legalább háromtagú földművescsaládokat. A füzet szerint – mely a munkafeltételeket vázlatosan ismerteti – az utazás költségeit az ottaniak vállalják.”¹³

A kivándorlók második hulláma 1925–1928 táján tetőzött a Muravidéken. Lendván két utazási irodának volt kirendeltsége, az egyik Triesztből, a másik egy francia, illetve a németországi hamburgi kikötőből szállította át a kivándorlókat Amerika földjére. A távolba szakadtak továbbra is ápolták kapcsolataikat a szülőföldjükkel, élénken leveleztek, rendszeres ruha- és élelmiszercsomagokkal támogatták itthon maradt gyermekeiket, rokonaikat. 1925 táján a munkáskamara franciaországi mezőgazdasági munkára toborozott magyarokat hat hónapra. Fiatalok és középkorúak tömegesen kaptak a lehetőségen. A mintegy 600 lakosú Radamosról például mintegy negyvenen jelentkeztek. Később többeknek sikerült gyári munkásként vagy háztartási alkalmazottként állandó munkavállalási engedélyt szerezniük.

Helybeli munkaalkalom alig volt. Kivételnek talán csak a lendvai Blau és Bartos társaság számított, amelynek az akkori körülményeket figyelembe véve tekintélyes vegyesáru- és manufaktúra, valamint divatáru-kereskedése volt. Ez a társaság 1927-ben Lendván egy kötőüzemet létesített modern kötőgépekkel. A férfi- és női kötöttáru gyártó üzem mintegy 185 munkásnak (nőnek és férfinak) adott munkát. Termékeit a hazai piacon értékesítette.¹⁴ Az üzemet a második világháború előtt a tulajdonosok átköltöztették a horvátországi Károlyvárosba (Karlovac). A munkaalkalom hiánya, a

¹³Kerecsényi Edit: A Lendva-vidéki magyarok XX. századi kivándorlása, és kapcsolatuk a szülőfölddel = Muratáj, 1991/2. sz. 57. l.

¹⁴Varga Sándor: A zsidók története a lendvai községben 1773–1944 között. = Tri studije-Három tanulmány. Lendavski Zvezki-Lendvai Füzetek. 12–13. Lendava-Lendva 1991. 47–48. l.

szegénység, földtelenség következtében a kivándorlással a magyarság száma ebben az időben ezernél több fővel csökkent a Muravidéken.

A kisebbségbe került délvidéki magyarságnak az elszakadás első évtizedében – s jórészt persze utána is – elsősorban a falu volt a mentővára. A magyar városok értékarányok, létfeltételek szempontjából egyaránt hátrányukra változtak meg. A falvakban a lakosság zömét – a Bácskában általában 80–85%-át – a földműves nép alkotta, ezt pedig nem lehet csak úgy „elmozdítani állásából”, a földmunkát nem lehet nyelvvizsgálóhoz, működési engedélyhez kötni. A falvak magyar vezető rétegét ugyan eltávolították, de a közösség életrendjét nem sikerült megváltoztatni. Különböző is a falu népe nem években, hanem évszázadokban méri az időt. Elvégzi a mezőgazdasági munkákat és várja a termést. Így tett a kisebbségi sorsban is: dolgozott, szaporodott és hitt. Akinek földje volt, arra húzódott vissza, és várta a vihar lecsendesedését. A földtelenek voltak a legkiszolgáltatottabb helyzetben – a magyarság tízezrei éltek így –, mert kevés volt a munkaalkalom, s annak nagyobb és kedvezőbb részét elvették előle az ínséges balkáni területekről a Vajdaságba özönlő szerb tömegek, hisz ezeket nemcsak igénytelenségük, hanem a hivatalos hatalom kedvezményei is a magyar kétkezi munkás elé helyezték. Ez annál súlyosabb gond volt, mert a szegényparaszti tömegek voltak a legszaporúbbak: arányuk a délvidéki magyarság harmadrészét tette ki.

Az 1919–1929 közötti évtizedet így jellemzi a korabeli jeles délvidéki magyar közíró, Csuka János: „...a terméketlen panaszkodás, a fájdalmak világgá kürtölése, az elszennvedett anyagi és erkölcsi veszteségek állandó nyilvántartása volt. Az első tíz évben még azt hittük, hogy rohamos szegényedésünknek útját állják a wilsoni önrendelkezési jog megcsúfolásával létrejött tarka dunavölgyi államok nyugati protektorai, s legalább az élethez való jogainkat elismerik. A panaszaink a genfi nemzetközi sóhivatalban soha nem kerültek komoly tárgyalás alá... A vagyonunk apadt, elvesztettük iskolák százait, a városok utcáiról száműzték a magyar feliratokat, a magyar egyesületek, amelyekre komoly, nemzetnevelő hivatás várt, súlyos harcokat vívtak a meg nem értéssel és a magyszerb sovinizmus türelmetlenségével.”¹⁵

A megszálló hatóságok kezdettől fogva korlátozták a magyarság nyelvhasználatát. A kisebbségvédelmi szerződés ugyan kimondta: egyetlen állampolgár sem korlátozható abban, hogy anyanyelvét használja magán- vagy üzleti ügyeiben, vallásának gyakorlásában, továbbá, hogy gondolatait a sajtóban vagy más úton közzétehesse, vagy ezt tegye nyilvános gyűléseken, a hatóságok előtt és kisebbségek által fenntartott intézményekben. Ezt a törvényes jogszabályt az egész kisebbségi korszakban súlyosan megsértették a helyi hatóságok. Eltiltották a magyar nyelv használatát a cégfeliratokon, sőt bevezették az ún. cégtáblaadót. A nem szláv cégfeliratok után, ha egyáltalán eltűrték őket, Újvidéken 10, Szabadkán 50%-os pótdadót kellett fizetni. Ez nemcsak az ipari és kereskedelmi cégekre, hanem a szabad foglalkozású orvosokra, ügyvédekre, jótékony- és kulturális egyesületekre is vonatkozott. A kereskedőket és iparosokat pedig arra kény-

¹⁵Csuka János: Visszapillantás 22 év kisebbségi múltjára = Kisebbségi Körlevél, 1941/4. sz. (július) 228. l.

szerítették, hogy mintegy előzetes cenzúraként cégtábláikat bemutassák a rendőrségnek engedélyeztetés céljából. Elrendelték azt is, hogy az üzletek, vendéglátó helyek, iparos műhelyek ügyfeleiket kötelesek államnyelven köszönteni. A postán, a vasúton azoknak a tisztviselőknek, akik ismerik a kisebbségek nyelvét, megiltották, hogy a közönséggel való érintkezésben az államnyelven kívül más nyelvet használjanak.

A belügyminisztérium 1922 tavaszán rendeletet adott ki egy jegyzék elkészítésére, amely tartalmazza a Bánát, a Bácska és Baranya területén fekvő városok és falvak hivatalos elnevezését. A jegyzék az SHS Királyság hivatalos lapjában, a *Službene novine* 1922. május 30-i, 117. számában jelent meg. Ekkor lett hivatalosan Torontál és Temes vármegyéből Bánát, Bács-Bodrogból Bácska, Baranya vármegye drávaközi részének nevét pedig Baranyának hagyták. A jegyzékben felsorolt 335 település közül mindössze 42-nek maradt meg eredeti neve, így például Apatin, Ada, Kula, Temerin stb. A legtöbb nevet megváltoztatták, vagy úgy, hogy kicserélték magánhangzóikat, vagy elhagyták előtagjukat (Nagy-, Ó-, stb), illetve a „magyar” előtagú helyneveket „novi” (új), vagy „stari” (ó) előtaggal helyettesítették. Külön nagy csoportot alkottak a lefordított helynevek (Lukácsfalva-Lukino Selo, Kő-Kamenac, Fehértemplom-Bela Crkva stb.). A települések nevének megváltoztatásával a magyarság történeti és szülőföld-tudatát igyekeztek jelentősen meggyengíteni, ugyanis a „...helységnevek túlnyomó többsége valamilyen jelentéssel bír, a bennük élő nép igyekezett olyan nevet adni nekik, amely valamiféleképpen jellemezte a lakosságot vagy azt a vidéket. Ez a megálapítás különösen a falvakra érvényes. Általánosságban szólva elmondhatjuk róluk, hogy különböző információkat rejtenek magukban: elárulhatják az ott élő nép nemzeti hovatartozását, utalhatnak történelmi eseményekre vagy felekezeti hovatartozásra, esetleg a táj képeire, jellegére, a telepítő, illetve az ott lakó családok, földbirtokosok nevét tartalmazhatják, a lakosság foglalkozásáról tanúskodhatnak, utalhatnak a helység valamilyen jellegzetes építményére stb.”¹⁶

A Vajdaságban – mint említettük – az iskolák átszervezését az 1920. augusztus 20-án kelt kormányhatározat rendelte el: kiterjesztette a terület iskoláira az egykori Szerb Királyságban 1904-ben kiadott és 1919. július 23-án módosított népiskolai törvényt, valamint előírta az iskolák államosítását. A rendelet legfontosabb célja a kisebbségi iskolák elsorvasztása volt. Az 1921-ben kiadott Pribičević-féle névelemzési rendeletből – erről is szoltunk korábban –, szintén sok visszaélés származott. A kisebbség nyomására a névelemzés 1927. november 1-jén hivatalosan ugyan megszünt a közoktatásügyi miniszter rendeletével, de a gyakorlatban egészen 1941-ig, Jugoszlávia első felbomlásáig alkalmazták a hatóságok.

Az impériumváltozás kezdetén a Vajdaság területén 645 magyar népiskola működött, ezek közül 266 állami 790 tanerővel, 67 községi 252 tanerővel, 303 felekezeti (katolikus, ágostai evangélikus, református) 779 tanerővel és 9 magániskola 11 tanerővel. Az alsófokú oktatás keretébe tartozott még 61 községi és 2 állami iparitanonciskola, vala-

¹⁶Andrić Edit: Hivatalos helynévhasználat a két háború közötti és a mai Vajdaságban = Kétnyelvűség a Kárpát-medencében. Bp. 1992. Széchenyi Társaság kiad. 103. l.

mint 7 községi, 2 magán és 1 állami kereskedelmi tanonciskola; volt 12 középiskola, 9 középfokú szakiskola, 51 magyar tannyelvű polgári iskola, 4 tanítóképző, közülük 2 pravoszláv-szerb. Az elemi iskolákon kívül még 277 magyar nyelvű kisedővő 279 óvónővel és 148 dajkával. Ezen kívül Horvát-Szlovónországban a Julian Egyesület 75, a magyar államvasutak 14 és a két protestáns felekezet 11 magyar tannyelvű elemi iskolát tartott fenn az itt élő magyar gyermekek számára.¹⁷

A Julian Egyesület a magyar kormány segítségével kísérelte meg a kisebbség sérelmeinek orvoslását. Több mint egy évtizeden át mindent elkövetett a belgrádi kormány-nál, a Népszövetségnél és a helyi hatóságoknál, hogy elvett iskoláit visszakapja, azokat újranyithassa és jogait érvényesíthesse. Miután valamennyi kísérlete hiábavalónak bizonyult, a hágai vegyes döntőbírószághoz fordult, s összesen 462 349 aranykoronát követelt kártérítés nélkül elvett épületeiért, telkeiért, iskolai felszereléseit, könyvtáraiért. A döntőbírószági határozatra nem került sor, mert 1930. április 28-án az ügyet a hágai-párizsi egyezmény értelmében Magyarországnak és Jugoszláviának kellett volna rendeznie, tárgyalásokkal. (A két ország végül 1938 nyarán megállapodott, a jugoszláv kormány a kért aranykorona helyett 2,3 millió dinárt ajánlott fel, amivel az egyesület részleges jóvátételt nyert.) A horvát-szlovónországi, illetve a muravidéki és a muraközi több mint 100 000 főnyi magyarságnak a két világháború között egyetlen iskolája sem volt.

A Vajdaságban már az 1920/21. évi tanévet az államosítás jegyében kezdték meg az iskolák. A négyosztályos elemi lett a kötelező, az V. és a VI. osztály nyitását csak abban az esetben engedték meg, ha az V. osztályba legalább 25 gyereket befartak. „A névelmezés bevezetése után az 1922/23-as tanévben 285 állami iskola 646 párhuzamos osztályában tanult magyarul, 203-ban 563 osztállyal németül... A vajdasági magyarságot jobban érintette a névelmezés, mint a németeket. Míg a magyar osztályok száma az 1927/28-as tanévre 646-ról 458-ra (más adat szerint 459-re) csökkent, a németeké 563-ról csak 561-re... A miniszteri rendelet meghatározta, hogy a kisebbségi párhuzamos osztályok tanterveinek mindenben azonosaknak kell lenniük az állami iskolák tantervével. Bevezették a szerb nyelv tanítását; a szerb történelmet és földrajzot a kisebbségi iskolákban államnyelven kellett tanítani... Meghatározta a rendelet a szerb nyelv kötelező tanítását a kisebbségi iskolákban.”¹⁸ A szerbet először a III. osztálytól, később már az elsőől kellett tanítani. 1926. augusztus 26-án adták ki a rendeletet az egész országra szóló egységes népiskolai tanterv kimunkálásához: a kötelező a négyosztályos népiskola lett, a főleg Vajdaságban működő V. és VI. osztályoknak nem dolgoztak ki külön tantervet, hanem a továbbképző iskola előírásai szerint működtek. A magyar tankönyvekből kihagytak minden magyar vonatkozású tananyagot, s a gyermekeket semmi sem emlékeztette nemzeti múltjukra, irodalmukra. Az okleveles magyar tanárok és tanítók egy részét a jugoszláv hatóságok átvették, de addig nem véglegesítették őket állásukban, amíg nem tették le a három fokozatú vizsgából álló ún.

¹⁷Fall Endre: Jugoszlávia... i. m. 161. l.

¹⁸Pálincás József: Walter magisztertől a tudományegyetemig. (Iskoláink rövid története.) Újvidék, 1984. Forum K. 104. l.

államnyelv-vizsgát. Sokan már az elsőn sem jutottak tovább, de a második és a harmadik is alaposan megritkította soraikat. A húszas évek végére kialakult jelentős tanítóhiányt legjobban a bácskai tanyavilág iskoláiban tanuló legszegényebb magyar rétegek gyermekei szenvedték meg.

A tanügy általános átszervezéséig a polgári iskolák is ideiglenesen működtek. A Vajdaság 26 polgári iskolája közül az államosítást követően csak kilenc településen maradt az állammal párhuzamos magyar tannyelvű tagozat. (Hasonló német párhuzamos tagozat viszont nyolc községben volt.) A magyar polgárik száma később ötre csökkent, s ezeket főleg leányok látogatták. A Vajdaságban az impériumváltozáskor 13 gimnázium állt fenn, az államosítás után a hatóságok csak ötben engedélyezték párhuzamos magyar tannyelvű tagozat megnyitását. Ebből kettő az utolsó évfolyamok érettségije után hamarosan megszűnt, csak a szabadkai, a nagybecskereki és zentai maradt meg. Az 1921. július 14-i közoktatásügyi rendelet szerint a tagozatok az alsó osztályokban legalább 30, a felsőben 20 tanulóval indíthattak osztályt, ugyanakkor azt is előírta, hogy a magyar tannyelvű osztályokban csak magyar anyanyelvű gyerekek tanulhatnak. A szabadkai, a zentai és a nagybecskereki gimnáziumok magyar tagozatai így működhettek az 1930-as évek elejéig. „A magyar tagozatok munkájában nagy gondot okozott az anyanyelvű tankönyvek beszerzése. Abban az időben a jugoszláv államban még nem adtak ki kisebbségi középiskolai tankönyveket, és a magyar tannyelvű tagozatok tanulói a magyarországi kiadványokra voltak utalva. Ezeknek behozatala pedig akadályokba ütközött. Anyanyelvű tankönyveiket a tanulók leginkább az idősebbektől vásárolták meg. Mivel a gimnázium tananyaga ritkán változott, ezek a herbarti szellemben megírt tankönyvek évtizedeken át használatban maradtak.”¹⁹ A magyar tagozatokon több mint harminc magyar nemzetiségű középiskolai tanár kezdte az oktatást a hitoktatókon és néhány ide helyezett polgári iskolai tanáron kívül. Ez egy ideig kielégítette a szükségleteket. Néhány év múlva azonban a magyar tanárok száma csökkent, s mind több szerb anyanyelvű tanár tanított a magyar tagozatokon. A magyar tanárok hiányát szerbhorvát nemzetiségű, magyarul nem beszélő tanárokkal pótolták, s ennek az lett a következménye, hogy mind több tantárgyat tanítottak államnyelven a magyar tagozatokon. A középiskolai tanulók jó része a húszas évek derekáig városi gyerek volt, a falvakból csak ezt követően kerültek ki továbbtanulók. A névelemzés sok szülőt arra kényszerített, hogy gyermekeit államnyelvű középiskolákba írassa. Mindezt a belgrádi kormány azzal tetézte, hogy 1925-ben elrendelte: az állami hivatalnokok csak államnyelvű iskolába írathatják be gyermekeiket.

A magyar főiskolások száma tárgyalt korszakunkban meglehetősen alacsony. A tanítói pályára készülő magyar fiatalok zöme a zombori szerb tanítóképző hallgatója volt, ahol 1920-tól 1938-ig 192-en folytatták tanulmányaikat. A többi tanítóképzőben a magyar hallgatók összlétszáma a zomborinak a felét sem érte el. A magyar egyetemi hallgatók nagy része Zágrábban és Belgrádban, kisebb része Szabadkán tanult ez idő

¹⁹U. o. 117. l.

tájt. Csak a sorsfordulat utáni első években látogatták a külföldi, elsősorban magyarországi főiskolákat, számuk a harmincas évekre alaposan megcsappant. A magyar ifjak az első években Zágrábot részesítették előnyben – már 1920-ban 46-an tanultak itt –, s csak a harmincas években kezdtek járni a magyar nyelvterülethez közelebb fekvő Belgrádba. Ekkor a zágrábi és a belgrádi egyetemek között nagyjából egyenlő arányban oszlott meg a számuk. Az első évben a magyar egyetemisták fele (huszonhárom) orvostanhallgató volt – e hivatásból volt a legnagyobb hiány a magyarlakta településeken. A zágrábi egyetemen az 1924 és 1939 közötti másfél évtizedben összesen 253 magyar fiatal szerzett diplomát. Szakmai megoszlásuk a következő: 75 katolikus lelkész, 70 jogász, 60 gyógyszerész, 22 orvos, 10 tanár, 5 zeneakadémista, 2–2 gépész-, elektro-, illetve kultúrmérnök, valamint festőművész és 1–1 állatorvos, vegyész-mérnök és szobrász. Az egyes szakokat vizsgálva megállapíthatjuk: katolikus lelkészből átlag öt végzett évenként, jogászokból négy, az orvosokból pedig két évenként három. A 10 tanár közül csak egy volt állami állásban, a többi magánhivatalnokként, illetve magántanárként működött. A magyarlakta terület mezőgazdasági jellegű vidék volt, ezért kissé különös, hogy a zágrábi egyetemen mindössze egy magyar fiatal végzett állatorvosi szakot.²⁰

A jugoszláv fennhatóság alá került magyar egyházmegyerészek helyzete az 1920-as évek elején rendeződött. Miután a hatóságok Kalocsával minden összeköttetést megszüntettek, XI. Pius pápa, hogy a délvidéki katolikusok ne maradjanak központi irányítás nélkül, 1923. február 10-én Budanovics Lajost (Ludvik Budanović) a szabadkai Szent Teréz templom plébánosát kinevezte adminisztrátornak. Feladatává tette, hogy megszervezze az adminisztratúrát, vagyis az ekkor létrehozott Bácskai Apostoli Kormányzóságot, a szórvány katolikusok lelki gondozását, új templomok építését. Budanovics Szabadkán és a tanyavilágban kilenc templomot építtetett, s 1925-ben kiigazította az esperesi kerületek határát. A kormányzóság négy főesperességből állt – a szabadkaiából, a dunaiból, a bácsiból és a tiszaiából. Budanovicsot 1927. május 1-jén püspökké szentelték. Ugyancsak 1923. február 10-én hozta létre és rendelte a belgrádi érsek joghatósága alá a Szentszék a Bánsági Apostoli Kormányzóságot. Első adminisztrátorának Raphael Rodičot nevezték ki, aki azonban a következő esztendőben elnyerte a belgrádi érseki széket. Ezután Kovács István helynökként igazgatta az adminisztratúrát. Az esperesi kerületeket itt is ki kellett egészíteni, de nem változtak lényegesen. A pécsi püspökség Jugoszláviához csatolt részét egy évvel korábban, 1922-ben észak-szerémi és dél-baranyai apostoli kormányzóságként a diakovári (szerémi) püspökség alá rendelték. A szombathelyi egyházmegyéből elszakadt plébániák a Mariborban (Marburg) székelő lavanti püspökség alá kerültek. Közülük csupán a dobronaki (lendvavásárhelyi) volt teljesen, az alsólendvai, a felsőszentbenedeki és a muraszombati részben magyar nyelvű, a többi helyen szlovén, illetve német volt a szertartás nyelve. A hatóságok üldözték, majd 1924-ben rendeleteleg meg is szüntették az iskolai valláserkölcsi, pasztorális egyesületeket, köztük a Mária-kongregációkat is.

²⁰Csuka János: Kisebbségi sorsban. (A délvidéki magyarság húsz éve.) I. rész. Tanulmányok, kritikák. Subotica, 1941. 10–11. l.

A református egyház az első időkben viszonylag jobb körülmények közt működhetett: a volt anyaszentegyházak lelkészei néhány évig átjárhattak Magyarországról istentiszteleteket tartani. Hosszas vajúdas után, 1928-ban megalakulhatott a Jugoszláviai Református Keresztyén Egyház, először főesperességgént, Torzsa székhellyel. Élén Lepp Péter állt. A négy egyházmegye (Nyugati: Baranya-Szlavónia; Északi: Észak-Bácska; Déli: Dél-Bácska; Keleti: Bánát) közül az utóbbi kettő német jellegű volt.

A magyar evangélikusok száma néhány ezer körüli ebben az időben, s csak a Muravidéken volt jelenetösebb a számuk. Az izraelita felekezet híveinek száma 1921-ben 18 800 fő volt, későbbi adat nincsen birtokunkban. A húszas évek elején terjedt el a vajdasági magyarok körében a Krisztus közeli eljövételét hirdető advent mozgalom, amely az újvidéki székhelyű jugoszláviai Keresztény Adventista Egyház északi egyházkerületéhez tartozott. Az adventista egyház Szabadkán, Bácsstopolyán, Zentán, Moholon, Muzslán és másutt több tucat imaházban tartott magyar nyelvű istentiszteleteket.

„A két világháború között *diszkriminatív államsegélyben részesülhettek a kisebbségi felekezetek*, amely nem volt arányban a pravoszláv egyháznak juttatottal. Az 1926/27-i költségvetési évben például, amíg az összlakosság 46,6 százalékát képviselő szerb görögkeleti egyház a segély 48 százalékát kapta, a 39,4 százalékot képviselő római katolikusok csupán 23,5 százalékot. Bár az egyházak birtokait elvették, némi jövedelmet a (máig meglevő) plébániánkénti 10 hektár föld biztosított. Mindamellert új templomok is épültek, új lelkészségeket is alapítottak az egyházigazgatási átszervezés következtében. A reformátusok bevételei egyrészt az egyháztagság támogatásából, másrészt adományokból, gyűjtésekből tevődtek össze.²¹

Az egyházak iskoláit, felszereléseit, az intézményeket fenntartó vagyont, alapítványokat, hagyatékokat kártalanítás nélkül sajtátították ki. Az ügyben Bauer zágrábi római katolikus érsek és Budanovics Lajos római katolikus püspök 1924. július 24-én emlékiratot terjesztett fel a belgrádi kormányhoz, amelyben tiltakoztak amiatt, hogy a Bácskában elvettek 20 zárdaépületet – ezekben a Mi Asszonyunkról (Notre Dame) elnevezett nővérek tanítottak –, valamint az összes római katolikus iskolát 212 tanteremmel és 70 kántorlakással. Szabadka környékén 920 katasztrális hold föld jövedelméből tartották fenn az iskolákat – ezt is elvették. A református egyház kisajátítási vesztesége 70 tanterem, 30 kántor- és tanítói lakás, valamint 274 hold föld volt.

A vajdasági magyar közélet és közművelődés legjelentősebb tényezője a sajtó volt. Korszakunkban a legfontosabb magyar napilap az Újvidéken megjelenő Délbácska, a szabadkai Bácsmezei Napló, valamint az 1871-ben Nagybecskereken alapított legrégebb magyar napilap, a Torontál, amelynek a bánáti magyarság összefogásában volt kiemelkedő szerepe. A hetilapok közül 1925-ben indult a szabadkai A Munka, a következő évben a nagybecskereki Tükör, 1928-ban pedig havi folyóiratként az újvidéki Hitélet. A magyar sajtó a húszas évek végétől lendül fel, a lapok száma több tucatnyira emelkedik.

²¹Székely András Bertalan: Vallás és egyház a jugoszláviai magyarság életében = Magyarságkutatás. Bp. 1989. 165–168. l.

Az elszakadás utáni első években irodalmi életről még nem beszélhetünk; ahhoz mindenekelőtt meg kellett teremteni a napisajtót. A versek, tárcák, novellák, kromkik stb. ezek hasábjain kaptak helyet. A már említett Renaissance című Nagybecskerekén megjelent folyóiratot ugyanitt követte 1922. január 28-án Somfai János és Hesslein József heti szépirodalmi lapja, a Fáklya, amely mindössze kilenc számot ért meg. Olvasói nem érdektelenség miatt fordultak el a folyóirattól, hanem mert nem értettek egyet a Fáklya irodalmi törekvéseivel. A folyóirat ugyanis az akkor divatos nyugati irányzatoknak – aktivizmus, futurizmus, dadaizmus stb. – adott teret, s nem fogalmazta meg a kisebbségi helyzetbe kényszerült magyarság sorskérdéseit. Hasonló avantgard irányzatoknak adott fórumot az Új Élet című észéki folyóirat és az újvidéki Független című mozi- és színházi lap is. Mind a kettő hamarosan megszűnt. Ugyancsak 1922-ben indult – s a következő évben már meg is szűnt – Csuka Zoltán folyóirata, az Út. Avantgardista, elsősorban aktivista eszméket képviselt, és együttműködött a hasonló törekvésű szerb és horvát írókkal, képzőművészekkel és magyar fordításban közölte ezeknek műveit.

Az irodalom több irányból kezd szerveződni: egyrészt az íróknak azon csoportjából, amely a trianoni békekötés után nem távozott el Magyarországra. Ezek az alkotók még az egységes magyar irodalomban kezdték pályájukat, a századfordulón vívták ki rangjukat. Budapesten úgy emlegették őket, mint „Szabadkán élőket”, vagy „torontáliakat”. A másik csoport a Pécs-Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság felszámolása után érkezett a Vajdaságba emigránsként és az avantgardista, osztályharcos, nemzetközi irodalmi szemléletet hozta magával. A két nézőpontnak a vajdasági magyar irodalom önmeghatározási törekvései következtében szükségképpen össze kellett ütköznie. Az emigráns tollforgatók jelentős része a Bács megyei Naplónál helyezkedett el, s a szabadkai lap új irodalmi rovatokkal bővült. A húszas években már újabb és újabb lapok látnak napvilágot, publikációs lehetőséget nyújtanak a költőknek, íróknak, meghatározóan segítik elő az irodalom izmosodását. A húszas években a Vajdaságban „...huszonnyolc magyar nyelvű lap jelent meg, ezek közül öt napilap, tizenegy hetilap, öt félhavi, négy havi és három időszakos lap. A legmodernebb elvek szerint szerkesztett magyar újság kétségtelenül a Bács megyei Napló (1929-től csak Napló), amelynek nem csekély szerepe volt a kulturális öntudat ápolásában s – különösen az első korszakban – az irodalmi élet felnevelésében. A régi írók mellett (Milkó Izidor, Radó Imre s mások) magához kapcsolta, felfedezte vagy támogatta Munk Arturt, Tamás Istvánt, Novoszel Andort, Gergely Boriskát, Kristály Istvánt, Szigethy Vilmost, Szenteleky Kornélt és több pécsi emigráns író. Később, a húszas évek végén és a harmincas évek elején, amikor a Vajdasági Írás, majd a Kalangya körül egy újabb írói csoportosulás alakul ki, a Napló elveszti ezt a szerepét, s szembekerül a Szenteleky által meghirdetett kisebbségi célú, vajdasági tartalmú és tájékozódású írói programmal. A Napló körül kibontakozó irodalom ugyanis egy egyetemesebb orientációt követ, s a művészi teremtés egysége és oszthatatlansága nevében tagadja a couleur locale esztétikáját.”²²

²²Szeli István: Történi történelem. Újvidék, 1981. Forum K. 63. l.

Szeli István huszonnyolc délvidéki magyar lapról tett említést az 1920-as években, ennél azonban a valóságban több lehetett. Az ezzel kapcsolatos adatok eltérnek egymástól. Fekete Lajos 1941-ben közölt tanulmánya szerint Jugoszlávia összeomlásakor (ez évben) „...összesen 44 magyar újság és folyóirat forgott közkézen, az egyetlen muravidéki lapot is ideszámítva. A magyar lapokat illetően 11 800 magyar lélekre jutott 1 újság. A Jugoszláviában megjelent 4 magyar napilap 30–35 000 példányban került naponta az olvasó kezébe, úgyhogy átlagban minden 15. magyar ember napilapot olvasott. A naponta megjelent egyes lapok megjelenési példányszáma a minimális 3000 és 16 000 között mozgott. A 44 magyar újság között 4 politikai napilap, 11 politikai heti-, vagy hetenként többször megjelenő lap volt; további 27 gazdasági, társadalmi, irodalmi vagy hitbuzgalmi célok szolgálatában állott és 2 havi irodalmi folyóirat, illetve szemle is megjelent... A délvidéki magyar lapoknak pontosan egynegyede Szabadkán, egyhatoda Újvidéken és ugyancsak egyhatoda Nagybecskereken jelent meg. A három városban együttvéve a lapoknak több mint a fele került ki a nyomdákából. Lapkiadás szempontjából még Zenta és Magyarakanizsa jelentős helység, ahol egyenként 3–3 lap jelent meg, míg Zomborban, a megyeszékhelyen mindössze 2 lap látott napvilágot.”²³ Hogy 44 magyar újságból 12, vagyis több mint egynegyede, hitbuzgalmi lap, illetve folyóirat volt, bizonyítja, hogy a legtöbb lap valamilyen erkölcsi cél szolgálatában állt. A szokásos hírközlés mellett a kisebbségi magyar sors gondjainak egy-egy szeletét figyelték, a közművelődést, a népegészségügyet, az egyesületi életet stb. Vuk Dragović a fentiekkel szemben az 1915 és 1945 közötti években a mai Vajdaság területén 130-ra teszi a megjelent lapok számát.²⁴ Kolozsi Tibor 102 lapot vett számba. Ő azonban csak a szabadkaiakat említi, illetve azokat, amelyeket másutt szerkesztettek, de itt állítottak elő.²⁵ A két világháború közötti korszakban Szabadka volt a magyar nyelvű lapkiadás központja. Több mint húsz településen jelentek meg magyar lapok. Így például Zomborban, Újvidéken, Nagyikindán, Zentán, Óbecsén, Nagybecskereken, Bácsstopolyán, Bezdánban, Gomboson, Kulán, Temerinben, Újverbászon, Horgoson. Az ellentmondásos adatokat elemezve véleményünk szerint a két világháború között száznál több délvidéki magyar lap jelenhetett meg.

A muravidéki magyarság viszont teljes egészében nélkülözte a helyi magyar nyelvű sajtót a két világháború közötti korszakban. Az 1889-től megjelent Alsó-Lendvai Híradó 1919-ben megszűnt. „Amikor azonban egyes pártok a saját érdekükben úgy érezték és látták annak hasznosságát, hogy az itteni magyar nemzetiségű polgárok szavazatát valamiképpen magukévá tehessék, időnként próbálkoztak szlovén-magyar vagy csak magyar nyelvű újságot kiadni.”²⁶ Trianon után az első szlovén-magyar nyelvű politikai hetilap 1923-ban jelent meg Istina-Igazság címmel. Halász P. Lajos szerkesztette. Igen

²³Fekete Lajos: A magyar sajtó = A visszatért Délvidék. i. m. 228–230. l.

²⁴Vuk Dragović: Srpska štampa između dva rata I. Osnova za bibliografiju srpske periodike 1915–1945. Beograd, 1956. 245–258. l.

²⁵Kolozsi Tibor i. m. 465–494. l.

²⁶Varga Sándor: A szlovéniai magyarok valóságirodalma 1921–1990 között = Szivárvány (Chicago-Budapest), 1992/2. sz. 102. l.

rövid életűnek bizonyult, összesen öt száma jött ki. Az újságot a csáktornyai Kraljek nyomdában nyomták. A lap megszűnése után csak három évvel, 1926 januárjában indult egy politikai, társadalmi és gazdasági havilap Népújság címmel a katolikus egyházközség kiadásában. Elsősorban hitbéli kérdésekkel foglalkozott, a kisebbségi magyarság nyelvi, nevelési, művelődési, egyszóval lényeges politikai és gazdasági gondjaival. A Népújság később hetilapként jelent meg, majd 1929 végén részben a királyi diktatúra keményedése, részben anyagi nehézségek miatt megszűnt. Közben 1926. május 23-tól decemberig Lendván egy másik magyar újság is napvilágot látott Néplap címmel. Ezt a magát politikai és társadalmi hetilapként jegyző újságot a lendvai evangélikus gyülekezet adta ki. A két lap megszűnésével a muravidéki magyarságnak semmilyen lapja, illetve kiadványa nem maradt. Ennek oka, hogy az impériumváltással a muravidéki magyarság értelmiség és gazdasági erő nélkül kiszolgáltatottan magára maradt. 1919 és 1941 között – két lelkész kivételével – a muravidéki magyarság soraiból senki sem végzett főiskolát vagy egyetemet, s ami még legsújtóbb, még középiskolát sem.

A hatóságok módszeresen és folyamatosan nehezítették a kisebbségi sajtó helyzetét, alig leplezve ösztönözték a lapok elleni durva nacionalista támadásokat. Egyik fő célpontjukká az újvidéki Délbácska vált, mert pártatlanságát megőrizve a kisebbségi magyarság érdekeiért állt ki. A lap szerkesztősége ellen kétszer követtek el bombamerényletet anélkül, hogy a tettesek kiletét a rendőrség felderítette volna. „Az első ilyen robbantásos merénylet a lapot 1922. december 1-jén, a szerb egyesülési ünnep éjszakáján, éjfél után egy órakor érte. Pusztá véletlenségen múltott, hogy a lap éjjeli szerkesztői a szokottnál valamivel előbb távoztak a szerkesztőségből, s így a belső berendezés pusztulásán kívül emberi életben nem esett kár... a második támadás 1923 januárjában történt, amikor a szerkesztőség berendezését ismételten szétzúzták, tagjait pedig életveszélyes fenyegetésekkel illették elvakult szerb sovíniszták, a nacionalista Orjuna-szervezet tagjai. Ezúttal a szerkesztőség egyes tagjai is megsebesültek. Természetesen jogorvoslatra, vagy panaszra gondolni sem lehetett, hiszen a kárvallott a hatóságok szemében is gyűlölt magyar nemzeti sajtó, a Délbácska volt. ...A szerkesztőség tagjait többször bebörtönözték és több tagját állandó rendőri felügyelet alatt tartották.”²⁷

A tárgyalt időszak magyar sajtótermékei közül meg kell még említenünk a Közakaratot és a Szervezett Munkást. Mindkettő szembehelyezkedett a polgári szemléletű sajtóval, és a forradalmi munkásmozgalom szolgálatába szegődött.

A Vajdasági Írás (1928), A Mi Irodalmunk (1930–31) és a Kalangya (1932) megindulásáig a délvidéki magyar irodalomnak nem volt számottevő, irodalmi közönséget nevelő és befolyásoló folyóirata. A vajdasági irodalom jellegével, szerepével és minőségével kapcsolatban egyébként jelentős nézetkülönbségek mutatkoztak már 1922–23-ban. A vitát a Napló 1922 karácsonyi számában Haraszi Sándor indította el, de igazából egy év múlva a Csuka Zoltán Megyünk c. kötetéről írt kritikájában robbant. Hétről-hétre

²⁷Fekete Lajos i. m. 231. l.

folyt a polémia a Naplóban, a vitacikkek újabbakat provokáltak és egészen a harmincas évekig lázban tartották az irodalmi közvéleményt. A véleményharc a Havas Emil-Szenteleky Kornél disputában tetőzött, immár a helyi színek elmélete körül.²⁸

Ezeknek a vitáknak a jelentősége abban volt, hogy tisztázódtak a jugoszláviai magyar irodalom alapvető kérdései: immár nemcsak kerete ennek az irodalomnak Vajdaság, hanem talaja is, az író pedig tudomásul vette, hogy jugoszláviai magyar író.²⁹

Közben 1924-ben Dettre János és Radó Imre szerkesztésében Szabadkán megjelent a vajdasági magyar írók Almanachja. 1928-ban pedig Csuka Zoltán szerkesztésében a Kéve című antológia, amely a vajdasági magyar költőket gyűjtötte egy táborba. Összeállításában Szenteleky Kornél is részt vett. Szintén Csuka Zoltán szerkesztésében látott napvilágot 1927-ben Szabadkán a Képes Vasárnap. „Ez a hetilap már megindulásakor felajánlotta Szentelekynek, hogy mellékletben ugyan, de teljes függetlenséget biztosítva, heti 32 oldalon irodalmi folyóiratot indít, amelynek Vajdasági Írás címet adnak. Szenteleky elvállalta a folyóirat szerkesztését, és így teremtődött meg a délszlávországi magyar irodalom első középponti nagy folyóirata, a később teljesen önállósult Vajdasági Írás. A folyóirat nem sokáig jelent meg a Képes Vasárnap mellékleteként: már a következő évben havonta rendszeresen megjelenő irodalmi szemle vált belőle, amelyben Szenteleky már teljesen önállóan kifejthette a maga irodalompolitikai munkásságát.”³⁰ A Vajdasági Írást a sorozatos elkobzások ellenére sem tiltotta be a cenzúra, 1929 végén mégis megszűnt, anyagi nehézségek miatt.

A vajdasági magyar irodalom léte első évtizedében „hírlapirodalomként” jelent meg, hiszen a sajtó adta a legfontosabb fórumát. Természetesen a könyvkiadás is megindult, de csak részben intézményesült. A Napló kiadvállalata, a Minerva Rt. alig tucatnyi könyvet adott ki ez időben, az írók elsősorban magánkiadásban jelentették meg műveiket a nyomdatulajdonosok támogatásával. 1920-tól fokozatosan növekszik a kiadványok száma, 1921 és 1928 között 153 kiadvány jelent meg a naptárakon kívül. Ezeknek általában a fele szépirodalmi mű volt. A legtöbb könyvet Szabadkán nyomtatták, a többi a Vajdaság különböző városaiban, Újvidéktől Nagybecskerekig.³¹

Az irodalom- és művelődéspítő munka lassan haladt, mert egyik lehetséges támogatójának, a magyar egyesületeknek tevékenységét a hatóságok mindenáron gátolni igyekeztek. A falvakban általában még eltűrtek egy-két ilyen közösséget, a városokban azonban igyekeztek felszámolni az efféle kulturális központokat. Ilyen körülmények között külön jelentősége volt minden megmaradást célzó kezdeményezésnek. S akadt belőlük bőven. 1928-ban az Óbecsei Magyar Népkör fennállásának hatvanadik évfordulóján tartott összejövetelen dr. Draskóczy Ede irodalompartoló elnök az erdélyi Marosvécsi Helikon mintájára meghirdette a Becsei Helikon létrehozását. E fórum ugyan

²⁸Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom története (1918-tól 1945-ig). Novi Sad, 1968. Forum. (A vitáról bővebben: 21–36. l.)

²⁹Bori Imre: A jugoszláviai magyar irodalom rövid története. Újvidék, 1982. Forum K. 93. l.]

³⁰Csuka Zoltán: Magyar irodalom és művelődés Jugoszláviában = Kisebbségi körlevél 1941/2. sz. (március) 85. l.

³¹Csáky S. Piroksa: Vajdasági magyar könyvek 1918–1941. Újvidék 1988. Forum K. 16–27. l.

az irodalmi egységet nem teremtette meg, de jó példa volt az irodalomért tenni akaró egyesületek számára. Nem sokra rá a nagybecskereki Magyar Közművelődési Egyesület megkezdte a rendszeres irodalmi estek rendezését, és hamarosan csatlakozott hozzájuk a szabadkai Magyar Népkör, az újvidéki Belvárosi Katolikus Kör, valamint a többi város számos kisebb magyar egyesülete, népköre is.

Történetek kísérletek a magyar kultúra központosítására is. A Délbácska lap már 1923 áprilisában sürgette egy vajdasági magyar kultúrszövetség megalakítását, amelyben „*a magyar szó legyen az egyetlen kapocs a félmillió magyar között.*” A lap 1925-ben már beérné egy kisebb szervezettel is, s úgy véli, hogy a Bánáti Magyar Közművelődési Egyesület mintájára meg kellene alakítani a Bácskai Magyar Művelődési Egyesületet. 1926 augusztusában pedig már egy Országos Magyar Közművelődési Egyesület megalakítását javasolja. Az elképzelések megvalósítására azonban – részben anyagi okokból is – nem került sor. Az állam bőségesen támogatta a különféle szláv egyletek működését, ugyanakkor a kisebbségek egy parát (fillért) sem kaptak, sőt kezdetben „vigalmi adó” címén bevételük 45, később 33 százalékát kellett befizetniük az állami kasszába. Ezen kívül minden egyes előadásuk után 300 dinár illetéket kellett leróniuk a rendőrségi engedély kiváltásakor.

A kisebbségi helyzet első évtizedében az állandó hivatásos magyar színjátszást a hatóságok – minden ígéretés ellenére – nem engedték újraéledni, a legváltozatosabb kifogásokat emelték az időről-időre benyújtott kérelmekkel szemben. 1927-ben a Délbácska arról adott hírt, hogy „Földessy Sándor, a vajdasági magyar színtársulat igazgatója október 25-én kezdi meg előadásait Somborban (Zomborban) az ottani városi színházban. Somborban hat hétre tervezi szereplését Földessy. Előadásait a *Bajadér* című operettel kezdi meg.”³² Tíz nap múlva a lap azt adja hírül, hogy a cenzúra megakadályozta a magyar színtársulat előadását, mert a közoktatásügyi miniszter rendelete szerint azokat a darabokat, amelyek nem államnyelven kerülnek színpadra, előzetesen cenzúrázni kell. Később a zombori rendőrség olyan utasítást kap, hogy a nem jugoszláviai illetőségű színészeket toloncolják át a határon. Erre november 24-én kerül sor, a Magyar Párt képviselőinek közbenjárása hatástalan maradt. A vajdasági magyar színtársulat tehát még színpadra sem lépett, már meg is szűnt. Csak a műkedvelő színjátszás működhetett. 1921 és 1933 között Szabó Márton járta társulatával a Bácska és a Bánát szinte valamennyi települését, közben sok helyen megszervezte és be is tanította a helyi műkedvelő előadásokat. Tizenkét esztendő alatt mintegy ötven színdarabot mutatott be társulatával.

Zombor a húszas években a magyar kultúra egyik legfontosabb fellegvára volt a Vajdaságban. „Még filmvállalat is alakult Zomborban, méghozzá már 1925-ben, és ha a kezdeményezést nem is kísérte szerencse, mégis csak meg kell említeni, hogy az első és egyetlen jugoszláviai filmvállalatot magyar műkedvelők alapították, *Bosnyák Ernő* zombori nyomdatulajdonos vezetésével.”³³

³²Idézi: Hornyik Miklós: A Délbácska...i. m. 134. l.

³³Garay Béla: A Délvidék magyar színjátszói. i. m. 245. l.

A vajdasági magyar képzőművészeti élet is rendezgeti sorait már a húszas évek elején. 1923. május elsején Bardon Károly festőművész háromhónapos „festőiskolát” nyitott Újvidéken. Vajdaságszerte sokfelé nyílnak tárlatok Zomborban, Óbecsén, Újvidéken és másutt. Ez év november 30-án a szabadkai Bárány-szálló különtermében a Vajdaságból összesereglett képzőművészek és műpártolók megalakították a Vajdasági Képzőművészek Egyesületét. Céljai: kiállítások rendezése, kapcsolatfelvétel hasonló külföldi egyesületekkel, egy szerb-magyar nyelvű illusztrált művészeti folyóirat kiadása, valamint egy művésztelep megszervezése Bácsopolyán. Ez utóbbival kapcsolatos tárgyalások azonban elhúzódnak az egyesület és a község képviselőtestülete között. A következő években sorra nyílnak a kiállítások a magyar képzőművészek – Balázs G. Árpád, Oláh Sándor, Bicskei Mihály, Geréb Klári, Baranyi Károly és mások – munkáiból. A művészek helyzete az időnkénti tárlatok ellenére sem volt könnyű. „A Nagybecskerek-i Közművelődési Egyesület néhány lelkes tagja volt az, aki 1928/29. évben hóna alá próbált nyúlni a piktoroknak és megcsinálta Nagybecskereken a nyári festőiskolát. A Nagybányai Művésztelep mintájára összegyűlt néhány festő és vagy 10–15 növendék, akik ingyen lakást és modellt kaptak, s az általuk rendezett kiállításon képeik javának eladásáról gondoskodtak. A vállalkozás igen népszerű lett, de az állandósulás sajnos nem történhetett meg, mivel a szerb hatóság, majd pedig az Egyesület pénztárának kiapadása ezt meghiúsította... Pedig már egy magyar középület is akadt volna, ahol a művészek télen-nyáron zavartalanul dolgozhattak volna...”³⁴ 1928 januárjában hagyta el a nyomdát az a magyar és szerb nyelvű kiadvány, amely Balázs G. Árpád több mint háromszáz – vajdasági emberekről festett – portréját tartalmazta Csuka Zoltán előszavával: „...nincs különbség szerb, magyar, német, zsidó között, nincs különbség püspök vagy újságíró, a köz munkáját vállaló hivatalnok avagy a politikus között. Mikor ennek a könyvnek az elkészítéséhez hozzáfogtunk, az volt a célunk, hogy belekerüljön mindenki, aki akár kulturális, akár gazdasági, akár pedig politikai téren tesz valamit a Vajdaságért és annak előrehaladásáért. Nem európai arányokban kerestük az emberi nagyságot, hiszen akkor nevetségessé váltunk volna a munkánkkal, hanem észrevettük a szerény munkást, aki valamelyik egyesület élén működik...”³⁵

A délvidéki magyar zenei élet korszakunkban – az általánosan kedvezőtlen helyzet ellenére – valamivel élénkebb, mint a kulturális. Már 1921 márciusában megrendezte első hangversenyét az Újvidéki Zeneegyesület, 1922 novemberében a zombori templomi énekkar ad műsort, 1924 áprilisában Újvidéken rendezik meg az első rádiókoncerteket. A felsoroltak kiragadott példák, a zenei élet meglehetősen gazdag. Újvidékre például rendszeresen hívtak külföldi vendégművészeket, Dohnányi Ernőtől Arthur Rubinsteinig. A közösségekbe való szerveződés is megkezdődött. 1928. január 15-én Újvidéken megalakult a Zenebarátok Egyesülete, amely első hangversenyét már márciusban megtartotta.

³⁴Balázs G. Árpád: A Délvidék képzőművészete = A visszatért Délvidék i. m. 185. l.

³⁵Vojvodjanska galerija – Vajdasági galéria. Rajzolta Balázs G. Árpád, írta Csuka Zoltán. Subotica, 1928. 9. l. (95. tábla)

A magyar műkedvelő dalárdáknak is igen fontos szerepük volt e nehéz időkben a magyar nemzeti tudat megőrzésében, illetve ápolásában. Így érthető, miért foglalkoztatta rendszeresen a Délbácska című lapot a zenei anyanyelv, ha nem is a kifejezés mai értelmében. Gyakran hírt adott arról, hogy egyes falvakban megtiltják a magyar nóták éneklését. A húszas évek második felében a kuplémuzsika bírálata közben veti fel, hogy a magyar nóta fogytán van a Bácskában. „Nem tesz éles különbséget műdal és népdal, olcsó szórakozás és magas művészet között, és ez érthető is. A húszas években Vajdaságban a magyar amatőr előadások megszervezése is igen nagy nehézségekbe ütközött, s ilyen körülmények között elitkultúrát hirdetni azonos lett volna az anyanyelvi kultúráról való lemondással. A Délbácska tehát hiányolja az egyszerű magyar nótát is, de természetesen tisztában volt azzal is, hogy 'a szervezett magyar karének' sokkal fontosabb a kocsmai mulatozásnál.”³⁶

A húszas évek második felében már sor kerül a vajdasági dalárdák első szemléjére. 1927 áprilisában Prokopy Imre a Délbácska c. lapban felhívja az ország területén működő valamennyi dalárda vezetőségét, hogy juttassák el címére dalegyesületük pontos adatait. Célja „egy nagyszabású vajdasági dalárda-verseny” előkészítése. A szervezők az egyesületek házi ünnepeit, jubileumait használták ki e célra, ugyanis ezeket a hatóságok nem tiltották be. Az elsőt Zomborban rendezték meg 1927. augusztus 14-én, a magyar Iparos Dalárda fennállásának 40. évfordulóján. A nyolc magyar férfikar mellett három szerb és két német dalárda is fellépett. Egy év múlva 1928 márciusában zombori székhellyel megalakul a Jugoszláviai Magyar Dalosszövetség, amelynek elnökévé a helyi Iparos Dalárda vezetőjét, Zwirschitz Károlyt választották meg. A következő seregszemlét ez év június 3-án tartották Szabadkán, amelyre a helyi Iparos Dalárda 30 éves jubileuma adott alkalmat. Itt az előzőn szereplő nyolc – a szabadkai, az újvidéki, a zombori, a nagykikindai, az apatini, a kulai, a torontálvásárhelyi (debelyacsai) és a csantavéri – kóruson kívül a magyarkanizsai, az óbecszi és a bácstopolyai magyar dalárdák is részt vettek. A magyar dalosok harmadik versenyét szintén ez évben Óbecsén tartották.³⁷

A Drávaszögben kultúregyesületek híján elsősorban az egyházak ifjúsági szervezeteit és a tűzoltóegyesületek kereteit használták fel a magyarság összefogására. A különféle ünnepek, ünnepek szolgáltattak alkalmat, hogy a falvak ifjúsága népviseletben vonuljon fel és a községek terein néptáncokat, népdalokat mutasson be. A jugoszláv államalakulást követő legelső években ezek a népünnepélyek ápták a drávaszögi magyarság kultúráját. A körülmények folytán színielőadásokat, egyesületek és rendezők hiányában nem tartottak. A tűzoltótörségek, sportegyesületek, egyes alkalmi csoportok a közeli bezdáni, zombori, később a szabadkai műkedvelőket hívták meg egy-egy előadásra, melyeket mindig nagy örömmel fogadott a drávaszögi magyarság. A húszas évek második felétől már Újvidék, Temerin, Óbecse, Péterréve magyar műkedvelő csoportjai is gyakori vendégszereplők voltak a vidéken. Az első műkedvelő elő-

³⁶Hornyik Miklós: A Délbácska... i. m. 129–130. l.

³⁷Kiss Lajos: A Délvidék zenei élete = A visszatért Délvidék. i. m. 158–159. l.

dásokat az államalakulás után nyolc-tíz évvel, a húszas évek második felében kezdték szervezni helyi szereplőkkel a drávaszögi falvakban. Eleinte vegyes, kabarészerű előadásokat tartottak, könnyű bohózatokkal, majd népszínműveket tűztek műsorra. Rendezőjük nem volt, így a szerepeket egyszerűen csak elmondták, a díszleteket is jobbára a képzelet helyettesítette a hordókra fektetett deszkákon. Az előadásoknak így is nagy sikere volt, mert a közönség éhezett a magyar szóra.

Szlavóniában dr. Vimmer István Zágrábban élő szlavóniai földbirtokos kezdte el 1928-ban a magyarság kulturális megszervezését. Ennek elősegítésére újságot indított ebben az évben Eszéken Szlavóniai Magyar Néplap címmel. Ugyanekkor Prokopy Imrével együtt megkezdte a magyar népkörök szervezését a daruvári járásban. Ezek az egyesületek azonban a hatóságok akadékoskodása folytán csak a harmincas években alakulhattak meg. Vimmer szervezte meg azt is, hogy a vajdasági magyar iparosok és kereskedők horvát-szlavón vidékekről való ifjakat fogadjanak be, hogy a szakmát tanuló fiatalok ne felejtsek el anyanyelvüket.

A szerémségi magyarság a Vukovár közelében fekvő Csák községben szervezte meg elsőként a kulturális életét, közvetlenül a szláv államalakulás utáni években. A fő szervezők a Julian Egyesület tanítói voltak. Már 1919-ben népszínművet mutattak be Ridlinger Mátyás tanító rendezésében. 1925-ben megalakult a faluban az Önkéntes Tűzoltóegyesület, amely 1926-tól 1928-ig összesen öt népszínművet mutatott be.

A muravidéki Alsólendván a helyi tűzoltóegyesületek, az Evangélikus Nőegylet és Fülemlüle (Skrjanec) dalegylet összesen tíz népszínművet mutatott be egészen 1933-ig, némelyiket több alkalommal. Ezután az előadások megszűntek.³⁸

³⁸Bokréta. A jugoszláviai magyar műkedvelők almanachja. 1919–1940. Szerk. és kiad. Farkas Frigyesné Lichtenekert Margit. Subotica, 1940. Fischer Testvérek Nyomda. 249., 253., 258–259. l.